

1782 İstanbul Yangını: Kadı Sicillerinden Tespit, Çıkarım ve Yorumlar

Kenan Yıldız

İSAM

İstanbul'un tarihi bir bakıma yangınlar tarihidir. Kundaklama, dikkatsizlik gibi nedenlere bağlı olarak meydana gelen yangınlar, şehirde genellikle var olan başka birtakım risk faktörlerinin de etkisiyle tarih boyunca yıkıcı etkisini devam ettirmiştir. Yüzyıllarca değişmeyen ve karakteristik mimari bir özellik olarak şehirle bütünleşen bitişik nizamlı ahşap yapılaşma risk faktörlerinin başında yer almış, her mevsim görülen rüzgarlar, özellikle poyraz rüzgarı ise risk çapını büyüten bir unsur olarak korkunç sonuçlar doğurmuştur.

Her yüzyılda “harîk-i kebîr” olarak adlandırılan birkaç büyük felâkete sahne olan İstanbul'da 1569, 1633, 1660, 1755 ve 1756 tarihli yangınlar bu yönleriyle dikkati çeker. Biri çok büyük olmak üzere üç yangının yaşandığı 1782 senesi ise, sayılan tarihler silsilesinin sonuna eklenecek ölçüde önemli bir afet dönemini hatırlatır.

Yangınlarla ilgili oldukça zengin içerikli arşiv kayıtları bulunmasına rağmen, mevcut literatüre bakıldığında bu zenginliğin yansımalarını bulabilmek maalesef pek mümkün değildir. 1782 yangınlarından son ikisi hakkında Derviş Efendizâde Derviş Mustafa Efendi'nin

tafsilatlı bir anlatı risalesi¹ bulunmakta ise de, yangınların güzergahı ve satır aralarında verilen birkaç anekdot dışında eserde dikkate değer bir bilgiye rastlanmaz. Ne şans ki, dönemin İstanbul'daki Hollanda elçisinin ve elçilikteki bazı görevli kişilerin yazdıkları mektuplarda, her üç yangınla ilgili Osmanlı kaynaklarında bulunmayan aydınlatıcı bilgilere rastlanılır. Bunlara ilave olarak dolaysız, somut ve en dikkat çekici bilgileri ise İstanbul kadı sicilleri vermektedir.

Tespit ettiğimiz ve çalışmanın merkezinde yer alan kadı sicillerinin değerlendirilmesi, literatürdeki boşluğa işaret olunması ve zikredilen kaynaklar ışığında bazı sonuçlara varılması bu araştırmanın temel amacını oluşturur. Ulaşılan sonuçlar, konu ile ilgili olarak yapılması düşünülen daha kapsamlı bir çalışmanın eskizini teşkil edecektir.

I. Yangın: 29 Receb 1196/10 Temmuz 1782

1782 yılının ilk yangınından Ahmed Cevdet Paşa bahseder. Ona göre yangın, 29 Receb 1196/10 Temmuz 1782'de Samatya'da harabeler civarında keresteci dükkânlarından başlamıştır. Sultan I. Abdülhamid ve Sadrazam İzzet Mehmed Paşa kısa sürede buraya intikal etmiş ve söndürme faaliyeti vakit kaybedilmeden başlatılmışsa da, yangın Koca Mustafa Paşa'ya kadar uzanmış, 1000'den fazla ev ve dükkânın yok olmasına engel olunamamıştır.² Hollanda elçisi Reinier van Haften, yangının Yedikule'de bir mahallede çıktığını, 3000 civarında ev ve dükkânın yok olduğunu bildirmektedir.³

.....

1 Derviş Efendi-zâde Derviş Mustafa Efendi, *1782 Yılı Yangınları*, yay. haz. Hüsametkin Aksu, (İstanbul: İletişim Yay., 1994). Mustafa Cezar, 1782 yangınlarını bu eserin yazma nüshasından özetlemektedir. Bk. "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler," *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I* (İstanbul: İstanbul Güzeli Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yay., 1963), s. 363-65.

2 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, II, 2. bs., (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309), s. 173. Derviş Efendizâde'nin bu yangına eserinde yer vermemiş olması, yangının büyük ve etkili olmamasına bağlanabilir.

3 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 53.

II. Yangın: 13 Şaban 1196/24 Temmuz 1782

Yangın, birincisinden iki hafta sonra 13 Şaban 1196/24 Temmuz 1782'de Balat Fenerkapı'daki Dibek Mahallesi'nde bir Ermeninin evinden başlamıştır. Çaba gösterildiyse de söndürülmesi mümkün olmamış, aksine o gece ve ertesi gün şiddetini artıran, önce iki kola sonrasında bu kollardan biri de dört kola ayrılan yangın, Sultan Selim Camii çevresindeki evlerle birlikte, Karagümrük ve Hırka-i Şerif mahallelerini kuşatarak toplam 7000 evi yok etmiş, ölenler olmuş ve Fatih Yenibahçe'de nihayet bulmuştur.⁴ Derviş Mustafa Efendi ölenlere kıyasla, canlarını kurtarabilenlerin durumunu şöyle nakleder: "Bazısı canın dahi halâs eylemeyüp nâcâr feda etmekle eşyası muhterik olanların hâli anlara nisbetle ehven oldu".⁵

Hollanda elçiliği mali işler sorumlusu olan J. P. Panchaud ise bir mektubunda, yangının yirmi altı saat sürdüğünü, 10.000 evin (muhtemelen dükkânları da içeriyordur) yandığını, ekonominin iyi olmadığı bir dönemde halkı daha da yoksul düşürdüğünü söylemektedir.⁶

Sultan I. Abdülhamid, ilk andan itibaren yangının istikametine göre sürekli olarak yer değiştirmiş ve söndürme faaliyetlerini yakından izlemiştir.⁷ Van Haeften, yangının bir saatlik yürüyüşle çizilecek daire çapında bir alanı etkilediğini söylemektedir.⁸

Yangın sonrasında yeniçeriler sadrazamla birlikte bazı devlet görevlilerinin azlını istemişlerse⁹ de, söndürme çalışmalarındaki kusuru nedeniyle yalnızca Yeniçeri Ağası Ali Ağa görevinden alınarak yerine daha önce birkaç defa bu görevde bulunmuş olan Kürd Mehmed getirilmiştir.¹⁰ Diğer taraftan van Haeften, Alman elçiliğinin kundaklanacağına dair bir mektup aldığını ve bütün elçiliklerin

.....

4 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, s. 21-24; Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, s. 173.

5 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, s. 24.

6 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 54.

7 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, s. 21-24; Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, s. 173.

8 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 54.

9 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 53-54.

10 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, s. 174.

birbirine yakın olması nedeniyle duyduğu endişeyi 9 Ağustos 1782 tarihli mektubunda anlatmaktadır.¹¹

III. Yangın (Harîk-i Kebîr): 13 Ramazan 1196/22 Ağustos 1782

Bu yılda meydana gelmiş yangınlar arasında en tahripkâr olanıdır. 13 Ramazan 1196/22 Ağustos 1782'de Perşembe gecesini saat üçü geçerken Cibali Ayakapı'da bulunan Gül Camii (Ayia Theodosia) civarındaki Çıngıraklı Mahallesi'nde bir evden başlamıştır.¹² İki buçuk gün süren ve sonraki dört ay içinde iki sadrazamı görevinden eden yangının tam anlamıyla söndürülebilmesi altmış beş saati bulmuştur.¹³ Şiddetli rüzgar nedeniyle birkaç kola ayrılarak doğu ve güneye doğru etkisini artıran yangına, Mart ayından itibaren devam eden kuraklık ve su kıtlığı dolayısıyla etkili şekilde müdahale edilememiştir.¹⁴ Diğer taraftan, meydana gelen yangınların disiplinden yoksun yeniçerilerin ihmali nedeniyle büyüdüğü ve yöneticilerin yangının sönmesini ilahi takdire bırakmaktan başka bir şey yapamadıkları ifade edilir.¹⁵ Devam eden yangın nedeniyle cuma namazı kılınamadığı gibi oruç tutulmayabileceğine dair bir de fetva verilmiştir.¹⁶

Cevdet Paşa 20.000 evin yandığını söylerken,¹⁷ van Haeften dükkânları da ilâve ederek bilançoyu 80.000 olarak zikreder.¹⁸ Aksaray, Cerrahpaşa, Avretpazarı, Molla Gürani, Davudpaşa Camii etrafı, Koca Mustafa Paşa, Topkapı, Mevlânakapı, Narlıkapı, Samatya, Silivrikapı ve Yedikule ciddi şekilde zarar gören semtlerdir.¹⁹

J. P. Panchaud, yangının üç gün sürdüğünü ve şehrin yarısından fazlasını küle çevirdiğini, önceki yangında zaten maddi olarak

.....

11 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 54.

12 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, s. 25-26.

13 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, s. 44.

14 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 50 ve 55.

15 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 49 ve 55.

16 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), nr. E-723.

17 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, s. 174-75.

18 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 59.

19 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, s. 174-75.

yoksullaşan halkın, bu defa daha büyük bir darlığa düştüğü ve yüz binlerce insanın evsiz kaldığını söylemektedir.²⁰ Bu yangınla ilgili olarak, 1756 Cibali ve 1758 Sultanahmet yangınlarıyla benzerlik kuran²¹ van Haeften, diğer taraftan en az 5-6000 kişinin öldüğünü belirterek İstanbul'un, Türk tarihi boyunca böyle dehşetlisini yaşamadığını söyler. Yangından kaçarken kendini denize atanlar arasında boğulanlar olduğu gibi, eşyalarıyla birlikte sığındıkları camilerde havasızlıktan ölenler de olmuştur. Yine van Haeften'in verdiği bilgilere bakılırsa; 80.000 ev ve dükkân dışında 30 tanesi taş yapılı 200 cami ve mescit, 60 hamam, 130 değirmen, 400 fırın ve bir o kadar da içinde gıda ve malzemelerin bulunduğu mahzenlerle Ermenilere ait bir ve Rumlara ait altı kilise yanmıştır.²² Bir belgede ise, 300'den fazla cami ve mescit, 36 tekke, 264 hamam ve sayısız evin yok olduğu zikredilir.²³

Evsiz kalanlardan 15-20.000 kişi Silivri, Çorlu, Edirne, İzmit, Karamürsel, Kartal, Şile'ye gönderilerek iskân edilmişlerdir.²⁴

Panchaud görev ve ilgi alanıyla uyumlu bir şekilde, ülkesinin bölgedeki ekonomik faaliyetlerinin yangından dolayı büyük zarar göreceğini ifade etmektedir.²⁵

.....

20 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 54-55.

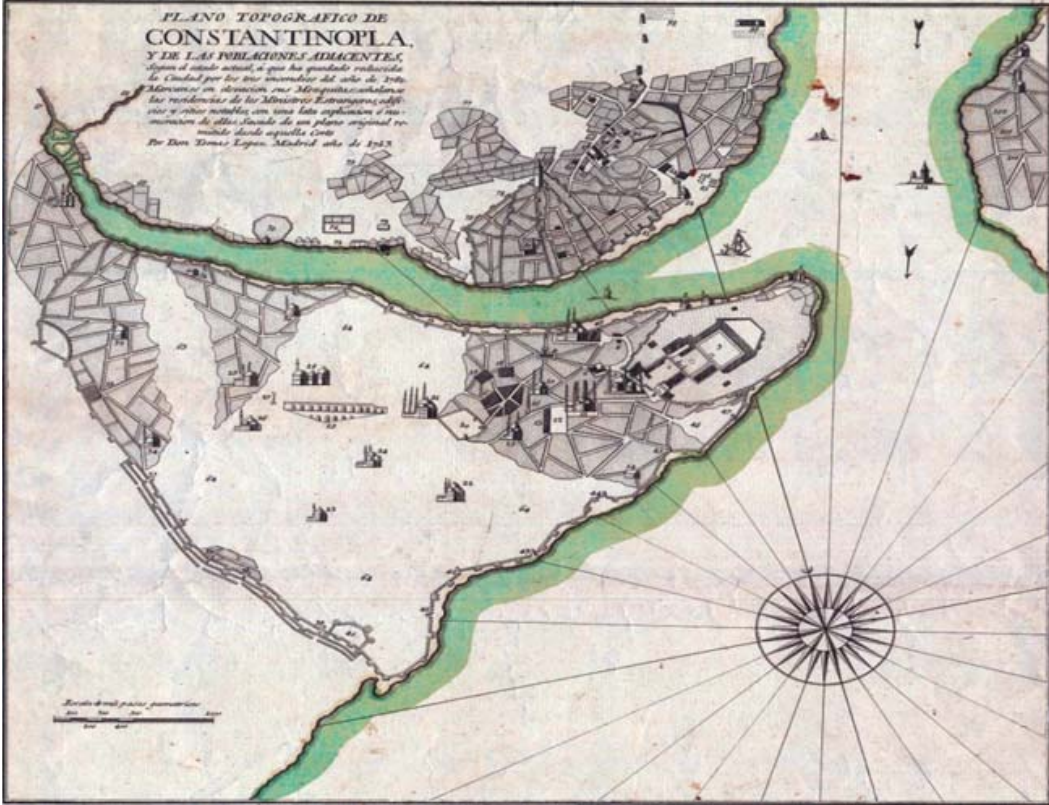
21 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 55; 1758 yangını Nahılbend mahallesinde başlamış ve Çatladıkapı, Küçük Ayasofya, Sultanahmet ve Kadırga civarını etkilemiştir. Bk. Cezar, "Osmanlı Devrinde," s. 361; Büyük yangın olarak anılan ve otuz altı saat süren 1756 Cibali yangınında Bahçekapı, Paşakapısı, Defterdar-kapısı, Çadır Mehterhanesi, Çuhacılar hanı, Mahmud Paşa Çarşısı, Mahmud Paşa Camii ve birçok yer yanmıştır. Bk. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, I, haz. Münir Aktepe (İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yay., 1976), s. 182; Bu süreçteki yangınların küçük ölçekte bir değerlendirmesi için bk. Kenan Yıldız, "Üsküdar Şeriye Sicilleri Işığında Yangınların Sosyo-Ekonomik Sonuçları (1724-1756)," *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, 1-5 Kasım 2007*, II (İstanbul: Üsküdar Belediyesi: 2007), s. 667-78.

22 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 59.

23 TSMA, nr. E-723.

24 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, s. 44-45.

25 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 55.

Thomas Lopez tarafından yapılmış olan 1782 yangınlarını gösteren harita (Madrid 1783).

Bu yangınlar sonrasında başgösteren kıtlık, barınaksız kalan ve isyan etmelerinden korkulan yeniçerilerin yeni yangınlar çıkarabilecekleri endişesiyle Sultan I. Abdülhamid, halkın da pek sevmediği Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'yı 25 Ağustos 1782'de görevden alarak yerine daha önce yeniçeri ağalığı yapmış olan Yeğen Seyyid Mehmed Paşa'yı getirmiştir.²⁶ İsyen korkusunun hakim olduğu şehirde 26 Ağustos günü bütün dükkânlar kapalıdır ve sadrazam değişikliğini yeterli bulmayan yeniçerilerin, daha köklü bir hamle yapılarak padişahın da değişmesi gerektiği şeklindeki nidaları etrafta yankılanmaktadır.²⁷ Van Haefen, 26 Ağustos 1782 tarihli mektubunda, 25 Ağustos'ta Galata'da yabancıların evleri civarında bazı kundakçıların bulunduğu, birkaç yerde belli amaçlarla çıkarıldığı anlaşılan küçük çaplı yangınlar olduğunu ve hatta siyahi bir kişinin tutuklandığını aktarmaktadır.²⁸

.....

26 Fikret Sarıcaoğlu, "İzzet Mehmed Paşa," *DİA*, 23, 558; Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 50.

27 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 56.

28 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 56-57.

Yeniçerilerin arka arkaya gelen 1782 yangınlarıyla doruğa çıkmış olan devlet karşıtı atakları, bu sıralarda Rusya ile Osmanlı arasında önemli bir problem halini almış olan Kırım'ın Osmanlı'dan ayrılması²⁹ ilginç tesadüfler zinciri olarak mevcut ekonomik ve siyasi krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Yaptığı yerinde manevralarla yeniçerileri teskin eden ve bu sorunlu süreci iyi bir şekilde yönettiği anlaşılan Sultan I. Abdülhamid, şartların olgunlaşmasını bekleyerek henüz dört aylık sadrazam olan Yeğen Mehmed Paşa'yı, yeniçerilerin istekleri doğrultusunda fazlaca hareket etmiş olması gerekçesiyle görevinden azletmiş ve yerine 31 Aralık 1782'de sadaret kethüdası Halil Hamîd Paşa'yı tayin etmiştir.³⁰

Arşiv Kayıtlarındaki Küller: Bellek ve İzlek

1782 yangınlarının topluma olan etkisine değinilecek olursa, ihmal edilmiş olması nedeniyle pek bilgi sahibi olmadığımız bir alana giriş yaptığımızı belirtmek yerinde olur. Bu nedenle, kadı sicillerinden tespit edilen ve ilk olarak burada ele alınacak olan kayıtlar konuyla ilgili çerçeveyi belirleme, konunun temelini oluşturma ve esasını kurma yönünden önem teşkil etmektedir.

13 Ramazan 1196/22 Ağustos 1782 tarihinde çıkan büyük yangın, XV. yy'da kurulduğu bilinen ve bu tarihten itibaren Davudpaşa Camii'nin bitişiğindeki bir ahşap yapıda faaliyetini sürdüren Davudpaşa Mahkemesi'ni³¹ buradaki tüm belge ve defterlerle birlikte ortadan kaldırmıştır.³² Bu nedenle, yangından hemen sonra tutulmaya

.....

²⁹ Halil İnalçık, "Kırım: Kırım Hanlığı," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 25, s. 454.

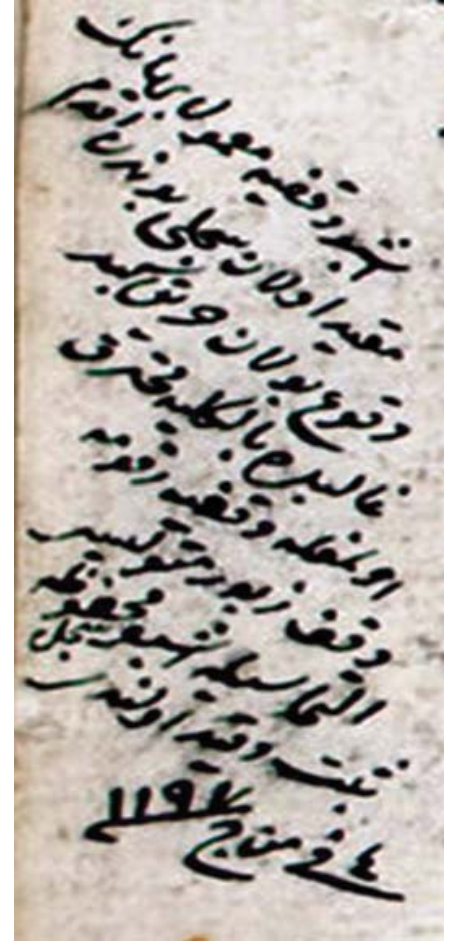
³⁰ Halil Hamîd Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle birlikte birçok sorunlu mesele ele alınmış, askeri teşkilatın ıslahına girişilmiş ve bu alanda önemli başarılar kaydedilmiştir. Bk. Kemal Beydilli, "Halil Hamîd Paşa," *DİA*, 15, s. 317; Münir Aktepe, "Abdülhamid I," *DİA*, 1, s. 216.

³¹ Mahkeme binası, 1485 yılında II. Bayezid devri sadrazamı olan Davud Paşa tarafından yaptırılmış olan küçük külliyeinin içindeydi. Burada ayrıca birer medrese ve mektep bulunmaktaydı. Bk. İ. H. Uzunçarşılı, "Davud Paşa," *İA*, 3, s. 497; Şerafettin Turan, "Davud Paşa, Koca," *DİA*, 9, s. 38.

³² Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil*

başlanan 1 no'lu defterde, yangın öncesine ait ulaşılabilen bazı belgelerin yeniden kayıt altına alındığı görülür. Bunlardan en eski tarihli olanı 7 Ramazan 1196/16 Ağustos 1782 tarihini taşımaktadır.³³ Yanmış mülk arsaların satılması ve vakıf yerlerin devrini gösteren kayıtların çoğunluğu teşkil ettiği defterde, 13 C 1161/10 Haziran 1748 tarihli bir vakfiyenin 7 Mayıs 1783'te yeniden kayıt altına alındığı kenarına düşülen nottan anlaşılmaktadır:

İşbu vakfiye-i ma'mûlün-bihânın mukayyed olan [olduğu] sicili bundan akdem vukû' bulan harîk-i kebîr-i gâlibde bi'l-küllîye muhterik olmağla vakfiye-i merkûme vakf-ı mezbûr mütevellîsi iltimâsıyla işbu sicill-i mahfûza sebt ve kayd olundu. Fî 4 min C sene 1197.³⁴

İstanbul kadı sicillerinde de büyük yangın sonrasında düzenlenmiş keşif, devir, satış gibi birçok kayda rastlanır. Önemli bir afet olayının sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarının çözümlenmesine imkân vermesi umulan bu belgelerden bir kısmını yangın sonrasında merkezden gönderilmiş ve devletin üstlendiği rolün mahiyetinin anlaşılması yönünden önemli olan emirler teşkil eder. Buna göre devletin özellikle birkaç konuya odaklandığı görülür:

•••••

Servants in the Kasap İlyas Mahalle (Albany: State University of New York Press, 2003), 193-94, 74 no'lu dipnot.

33 *Davudpaşa Şer'iyye Sicili (DŞS)*, 1, 1b. Cem Behar, bu defterdeki en eski kaydın 1 Z 1196/7 Kasım 1782 tarihli olduğunu söylemekteyse de, doğrusu yukarıda verilen tarihtir. Bk. Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, State University of New York Press, Albany 2003, s. 193-94, 74 no'lu dipnot.

34 *DŞS*, 1, 1b.

- İskân edilenlerin, ev sahipleri tarafından mağdur edilmesi.
- İnşaat malzemelerinin temininde karşılaşılan güçlükler: Karaborsacılık ve fırsatçılık.
- Başgösteren gıda sorununu çözmek için fırın ve değirmenlerin vakit kaybedilmeksizin işler hale getirilmesi.

Muhtaçlığın Dayanılmaz Ağırılığı ve Yağmacının Psikolojisi

Başkalarının zayıflığını ve bu zayıflıktan ileri gelen zaruret halini fırsata dönüştürme, tamahkârca saiklerle kâra çevirme ve istismar etme çabası muhtemeldir ki, insanlık tarihiyle yaşıttır. İnsanın sıfatı ve bulunduğu konuma göre şekil alan bu hal, dış etkenler ve koşullara bağlı olarak kendini gösterir. Örneğin, bir yeniçeri için yangının lügat karşılığı “kızıl bayram”, yani fiili anlamda yağma olabilmektedir. Bir esnaf içinse bu tür zor koşullar gayrimeşru kâr sağlamaya, yani ihtikâra vesiledir.³⁵

Diğer taraftan, yangınlar dolayısıyla gerçekleşen zorunlu dayanışma gereği boş evlerini harikzedelere açanlar ve kiraya verenlerde de benzer bir psikolojik yansımanın izleri görülebilmektedir.

1782 yangınından sonra evsiz kalanların muhtelif bölgelere yerleşmesi sağlanmış fakat, sorunlar bununla çözümediği gibi bir kısmı için bu yeni durumla ilgili psikolojik ve ekonomik yönlü yeni sorunlar başgöstermiştir. Bunlardan bir tanesini, yangın mağdurlarının iskân edildikleri evlerin sahipleri teşkil etmişlerdir. Boş evlere, sahiplerinin rızaları ile veya ferman gereği yerleştirilen mağdurların bir kısmı “mücerred tama‘a mebnî” olmak üzere, yani yalnız tamahkârlık ve fırsatçılık güdüsüyle, kira ücretlerini ederinden çok daha yüksek bir meblağa çekebilmek için “benim hânem satılıktır falan âdeme şu kadar akçeye fûruht eyledim, ya çık veyâhud bahâsını ver” diyerek zaten zorluk içinde olan insanları daha da darlığa itmişler, istedikleri ücretleri kimisinden de almışlardır. Bu nedenle, yangının üzerinden

.....

³⁵ Bu konunun İstanbul yangınları bağlamında kısmen bir değerlendirmesi için bk. Kenan Yıldız, “1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili,” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012), s. 39-45.

daha bir ay bile geçmeden 3 Şevval 1196/11 Eylül 1782 tarihinde İstanbul kadısına gönderilen bir buyruhduda gerekli tedbirin alınması emredilmiş, oturdukları ev satılmış olsa dahi, bir başka ev bulununcaya kadar kiracıların buralardan çıkarılmamaları istenmiştir:

İstanbul kadısı fazîletlü efendi

Bi kazâillâhi te'âlâ vâki' olan harîk-i kebîrde menâzil ve büyütu muhterik olan ibâdullahın tehî ve hâliye olan hâne ve emâkine ba'zan as-hâbının rızâları ve ba'zan dahi şeref-yâfte-i sudûr-ı fermân-ı âlî-şân mücebince îvâ ve iskân olmuşlar iken o makûle büyütu ve menâzilin sâhiblerinden ba'zıları mücerred tama'a mebnî icârelerini ziyâde tahammülünden efzûn olmak için benim hânem satılıktır falan âdeme şu kadar akçeye fûruht eyledim ya çık veyâhud bahâsını ver deyû muztarr ve âciz olan müste'cirlerini iz'ac ve ihrâc dâ'iyesiyle tekdîr ve müste'cirlerden nicelerini dahi bu tarîk ile ızrâr eyledikleri sahîhan haber verilmekle imdi ashâb-ı büyütu ve menâzil fi'l-hakîka evlerini tâliblerine fûruht ederek dahi derûnlarında olan müste'cirleri mekân tedârük edinceye dek çıkarmamaları husûsunu iktizâ eden kimesnelere kıbel-i şer'-i enverden tenbîh ve te'kîd-i işâ'a eylesin deyû.

Fî 3 Şevvâl sene 1196.³⁶

Malzeme Fiyatları ve İşçi Ücretlerinin Tahdidi

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren büyük yangınlar sonrasında yapılaşmanın kârgire dönüşmesi yönünde genel bir eğilim var olmuşsa da, İstanbul'da XIX. yüzyıl sonlarına kadar ahşaptan belirgin şekilde vazgeçilmesi mümkün olmamıştır. İnşaat işlerinin baş döndürücü bir yoğunluk içerisinde hareketlendiği böylesi zamanlarda keresteciler başta olmak üzere, inşaat ustaları ve aynı sektörde bulunan diğer esnaf arasından, fiyatları yükselterek mevcut zor koşulları avantaja dönüştürme amacını güdenler olabilirdi. Bu nedenle devletin, istismar

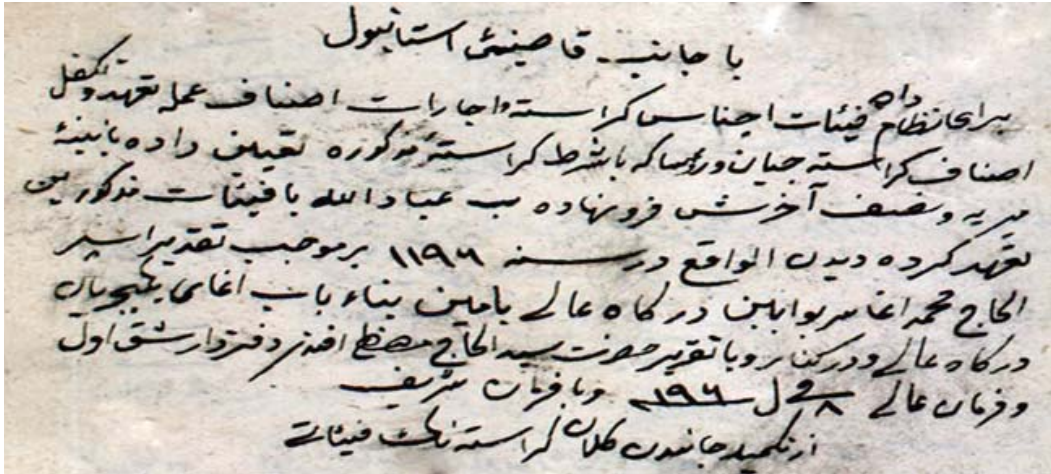
.....
 36 *İstanbul Şer'iyye Sicili (İŞS)*, 65, 19a-20b. (3 L 1196/11 Eylül 1782); Devletin harikzedeleri iskân konusunda çok hassas olduğu önceki örneklerle de sabittir. 1754, 1755 ve 1756 yıllarında İstanbul ve Üsküdar'da arka arkaya meydana gelmiş olan yangınlardan sonra halkın "ahsen-i vech üzre" iskânı ve bu kimselerin hiçbir şekilde rencide edilmemeleri konusunda bostancıbaşıya emir verildiği görülmektedir. Bk. Yıldız, "Üsküdar Şeriye Sicilleri Işığında," s. 205-206.

olaylarına müdahil olarak halkın mağdur edilmemesi için birtakım tedbirler alması da kaçınılmaz hale gelirdi.

1782 yangını sonrasında da, her zaman beklendiği gibi, bu tür girişim ve tedbirlere rastlanılır. Bu meyanda, şehrin yeniden inşa edilebilmesi için gerekli olan inşaat malzemeleri ile işçi ücretlerine narh uygulaması, alınan ilk tedbirleri teşkil etmiştir. Kerestecilerin ihtikâra (karaborsacılık) başvurması üzerine uygulanmak istendiği gözlenen bu tedbirler, bütün ilgili kişileri yükümlü kılacak şekilde düşünülmüş ve alınan karar İstanbul kadısına şu şekilde iletilmiştir:

Bâ cânib-i Kadı-i İstanbul

Berâ-yı nizâm-dâde fiat-ı ecnâs-ı kereste ve icârât-ı esnâf-ı amele ta'ahhüd ve tekeffül-i esnâf-ı keresteciyan ve rü'esâ ki bâ-şart-ı kereste-i mezkûre ta'yîn-dâde be-ebniye-i mîrîye ve nısf-ı âhareş fûrû-nihâde be-ibâdullah bâ-fi'ât-ı mezkûrîn ta'ahhüd-kerde dîden el-vâki' der-sene 1196 ber-müceb-i takrîr-i İspir el-Hâc Mehmed Ağa ser-bevvâbîn-i Dergâh-ı Âlî bi-emîn-i binâ-i Bâb-ı Ağa-yı Yeniceriyân-ı Dergâh-ı Âlî der-kenâr ve bâ-takrîr-i Hazret-i Seyyid el-Hâc Mustafa Efendi defterdâr-ı şikk-ı evvel ve fermân-ı âlî. Fî 8 L sene 1196. ve bâ-fermân-ı şerîf.³⁷

Bu başlığın devamında keresteler gürgen, meşe, çam gibi türlerine; İzmit, Karadeniz, Akçaşehir gibi geldikleri yere göre sınıflandırılmış ve fiyatlandırılmıştır. Keresteden sonra inşaat malzemesi

.....

37 İŞS, 65, 19a-20b. (8 L 1196/16 Eylül 1782).

olarak önemli bir kalem olan “ecnâs-ı mesâmîr ve eşyâ-i sâire” için de tahdid konulmuştur.³⁸

İnşaat usta ve işçileri için “rûz-ı hızırdan rûz-ı kasıma varınca atvel-i eyyâmında icârât-ı amele” başlığıyla yedi aylık (6 Mayıs-4 Kasım arası) bir zaman dilimi tayin edilmiş ve “atvel-i eyyâm” tabiriyle yılın en uzun günlerine göre işçi ücretleri belirlenmiştir. Buna göre neccâr, nakkaş, camcı, suyolcu, löküncü, sıvacı, taşçı, hamamcı, marangoz, oymacı, doğramacı, duvarcı, lağımçı, kaldırımcı, kurşuncu ve hamalların günlük ücretleri ayrı ayrı kaydedilmiştir.³⁹

Alınan tedbirlere rağmen korkulan olmuş, keresteciler gece-gündüz ve açık-gizli, çok ihtiyaç duyulan çam tahtasına iki katına yakın miktarda zam yaparak koşulları fırsata dönüştürmeye devam etmişlerdir. Örneğin, 4,5 kuruşa satılması gereken her yüz adet çam tahtası için keresteciler 10-12,5 kuruş fiyat istemişlerdir. Bu durumun tespit edilmesi üzerine öncekinden daha farklı şekilde ve ilgisinin sorumluluk derecesi artırılarak yeni bir nizam belgesi düzenlenmiştir. Buna göre esnafın kethüda ve yiğitbaşları sorgulanmış ve çam tahtasının türlerine göre belirlenmiş olan fiyatları, sorgulanan kişilerin kendi beyanları ile kayda geçirilmiştir. “Nizâm-ı müstahsene” denilen bu yeni nizam belgesi, başmuhasebe defterine kaydedildiği gibi bu alış-verişlerle konumları gereği alâkalı kişiler olan mimar ağa, esnaf kethüdası ve İstanbul kadısına da birer suret gönderilmiştir. Kimsenin mağdur olmaması için daha sıkı bir tedbir olarak da, nizamın mahalle imamları tarafından halka duyurulması emredilmiştir.⁴⁰

Ağakapısı'nın Yeniden İnşası

Yeniçeri ağasına makam olarak tahsis edilmiş bir saray olan Ağakapısı'nın ilk yapılış tarihi bilinmemektedir. Ahşap yapısından dolayı defalarca yanmış olmasına rağmen, her yangın sonrasında yine ahşap olarak bina edilen Ağakapısı 1660, 1750 ve 1771 yıllarında yangın

.....

38 İŞS, 65, 20b-21a. (8 L 1196/16 Eylül 1782).

39 İŞS, 65, 21a-21b. (8 L 1196/16 Eylül 1782).

40 İŞS, 65, 21b-22a. (13 L 1196/21 Eylül 1782).

1782 İSTANBUL YANGINI:
KADI SİCİLLERİNDEN TESPİT, ÇIKARIM VE YORUMLAR

geçirmiştir.⁴¹ 1750 yangınından sonra yeniden yapılırken, şehirdeki yangınları gözlemek üzere bir kule-köşk eklenmiş olan Ağakapısı, 1782 yangınında bu köşkle birlikte tekrar yanmıştır.⁴²

Ağakapısı'nı yangın köşkü ile birlikte gösteren gravür.

(Kaynak: http://aktuelresim.com/resim/fetvahane_fetvahane.jpg. Erişim tarihi: 23.05.2014)

Van Haeften'in 10 Eylül 1782 tarihli mektubunda bildirdiğine göre, yeni sadrazam Yeğen Mehmed Paşa, Ağakapısı ile yeniçeri odaları inşa edilmeden halkın kendi evlerini yapmaya başlamasını kesin bir şekilde yasaklamıştır. Sadrazam böylelikle, duraksamasını istemediği kamu binalarının inşaatında çalışacak işçi bulma zorluğunu ortadan kaldırmak istemiştir.⁴³ Her ne kadar işçi bulma konusu makul bir gerekçe gibi görünse de, eski bir yeniçeri ağası olan yeni sadrazamın böyle bir yasak getirmiş olmasının, bir

.....

41 Semavi Eyice, "Ağakapısı," *DİA*, 1, s. 462-63.

42 Derviş Efendi-zâde, *1782 Yılı Yangınları*, 35; Semavi Eyice, R. E. Koçu'ya atıfla Ağakapısı'nın yalnızca harem kısmı ile yangın köşkünün yandığını söylemektedir. Eyice, "Ağakapısı," s. 462.

43 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," 58.

bakıma, yaşanan siyasi atmosferin zorluğu ve yeniçerilerin devlete karşı takındıkları olumsuz tavırları hakkında ipucu taşıdığı da düşünülebilir. Bununla birlikte, söz konusu bu bilginin tam olarak doğruyu yansıtmayabileceği veya yapılan yasaklamanın kısa süreli olarak geçerli kılındığı da ihtimal dahilindedir. Nitekim, mektuptan 11 gün sonra düzenlenmiş bir belgede, şehre gelen kerestenin yarısının kamu binalarının inşaatı için bina eminleri tarafından satın alınacağı ifade edilirken, diğer yarısının da halka arz olunacağı vurgulanmaktadır.⁴⁴

Yangının hemen akabinde Ağakapısı'nın ahşap olarak inşasına başlanmış ve işçi ücretleri ile malzeme fiyatlarının ilan edildiği gün olan 13 L 1196/21 Eylül 1782 tarihli bir belgede bu inşaatla ilgili birtakım bilgilere yer verilmiştir. Buna göre inşaat işiyle Kapıcıbaşı İspir el-Hâc Mehmed Ağa görevlendirilmiş ve yeni yapı için çam tahtasının kullanılacağı özellikle ifade edilmiştir. Satın alınacak kereste fiyatını belirleyen belge, yukarıda değinilen genel fiyat narhını da içermektedir.⁴⁵

Fırın ve Değirmenlerin İnşası

Van Haefte'nin 10 Eylül 1782 tarihli mektubunda belirttiğine göre; 130 değirmen, 400 fırının yok olduğu ve üçte ikisi harabeye dönmüş olan şehirdeki en büyük mesele ekmek kıtlığıdır. Bu nedenle, Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa yanına aldığı iki cellat ile birlikte bütün şehri dolaşmış ve sağlam kalan fırınların sahiplerini ölümle tehdit etmek suretiyle onlardan ekmek üretimini artırmalarını istemiştir. Bu konuda bahane kabul etmeyeceği, gerekirse seferlerde olduğu gibi toprak kazarak tandır yapmalarını da kendilerine söylemiştir.⁴⁶

Elçinin bu aktarımını destekleyen bazı bilgileri İstanbul kadısı ve yeniçeri ağasına gönderilen emirlerde bulmak mümkündür. Yangından bir gün sonra, yeni sadrazamın göreve geldiği 16

.....

44 *İŞS*, 65, 19a-20b. (8 L 1196/16 Eylül 1782); *İŞS*, 65, 21b. (13 L 1196/21 Eylül 1782).

45 *İŞS*, 65, 21b. (13 L 1196/21 Eylül 1782).

46 Slot, "The Fires in Istanbul of 1782 and 1784," s. 58-59.

Ramazân 1196/25 Ağustos 1782 tarihinde gönderilen bir buyruhduda, halkın ekmek sıkıntısı içinde olması ve mevcut fırınlarda üretilen ekmeğin yeterli gelmemesi nedeniyle fırın ve değirmenlerin büyük bir itina ile vakit kaybedilmeden inşa edilmesi gerektiği emrine rastlanmaktadır:

İstanbul kadısı fazîletlü efendi ve izzetlü yeniçeri ağası
Bi kazâ'illâhi te'âlâ bu def'a İstanbul'da vâki' olan harîk-i kebîrde lâ-yu'add değirmenler ve fırınlar muhterik olup serî'an binâ ve inşâlarına ikdâma dikkat olunduğu hâlde bâkî kalan fırınlar ve değirmenler vefâ etmeyip nân-ı azîz husûsunda ibâdullahın mübtelâ-yı zarûret ve zuc-ret olacakları derkâr olmakdan nâşi gerek bu def'a ve gerek bundan mukaddemce kaç bâb fırın ve değirmen muhterik olmuş ise cümlesinin serî'an binâ ve inşâlarına icâleten tekmîlleri husûsuna irâde-i aliyeye ta'alluk etmeğin imdi bu husûsa iktizâ edenleri huzûrunuza ihzâr ve bi'l-ittifâk ikdâma sarf-ı iktidâr ederek mukaddem ve mu'ahhar ne mikdâr fırın ve değirmen muhterik olmuş ise cümlesinin binâlarına hemân mübâşeret ve nezâret ve ikdâmları hâlî olunmayarak müddet-i kalîlede tekmîl ve itmâm etmeleri hâlâtına bezl-i küll-i miknet ve böyle emr-i ehemmi mevâdd-ı uhrâya kıyâs ile nezâret ve ikdâmda ser-i mû kusûr ve rehâvet ve serî'an tekmîllerinde mikdâr-ı zerre te'ahhur ve betâ'et vukû'undan be-gâyet tehâşî ve mücânebet ve tenfîz-i fermân-ı âlî sarf-ı bâ-re'y-i liyâkat eyliyesiz deyû. Fî 16 Ramazâni'l-mübârek sene 1196.⁴⁷

Fakat bu emir yeterince dikkate alınmamış olacak ki, bir ay sonrasında 17 Şevval 1196/25 Eylül 1782 tarihinde tekidli ve biraz daha sert bir üslupla İstanbul kadısına yeni bir buyruldu gönderilerek, kış mevsimi gelmeden fırın ve değirmenlerin inşasının tamamlanması emri verilmiştir.⁴⁸ Bu tarihten itibaren kadı sicillerinde fırın ve değirmenlerle ilgili olarak nispi bakımdan önemli sayıda kayda rastlanır. Yanmış olan fırın ve değirmenlerin devri, inşası, satılması ve kiralanması gibi içeriklere sahip bu kayıtların, ölgünleşen şehre tekrar hayat aşılama azminin göstergeleri olduğu kuşkusuzdur.

.....

⁴⁷ İŞS, 65, 18b. (16 N 1196/25 Ağustos 1782).

⁴⁸ İŞS, 65, 19a. (17 L 1196/25 Eylül 1782).

Sonuç

Rusya ile Kırım krizinin yaşandığı, yeniçerilerin kontrol edilmesinin gittikçe zorlaştığı ve devletin siyasi, askeri ve ekonomik bakımlardan bir daralma yaşadığı zaman dilimine denk düşen 1782 yangını (harîk-i kebîr), İstanbul'un tarihinde görmüş olduğu en büyük felâketlerden birisi olarak kayıtlara geçmiştir. Üç yangının arka arkaya çıkmış olması ve Galata'da elçilik binaları çevresinde yaşanan muhtelif kundaklama girişimleri, yeniçerilerin yönetimle olan ihtilafı halleri gibi sebepler söz konusu yangınların pek de kaza sonucu meydana gelmiş olmadığını düşündürmektedir.

Özellikle büyük yangının ertesinde, yeniçerilerin isyan etmelerinden veya bir yangın çıkarmalarından duyulan endişelerin oluşturduğu kriz sürecinin yönetiminde Sultan I. Abdülhamid'in genel olarak başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, halk tarafından pek seilmeyen bir sadrazamı vakit yitirmeden azletmesi ve yerine yeniçerilerin öfkelerini bir derece de olsa yatıştıracak bir ismi getirmesi kamuoyu algısını doğru okuduğu şeklinde yorumlanabilir. Böylece, devletin bütünlüğü ve işleyişi bakımından büyük bir sorunun önemli bir parçasını teşkil ettiği iyice anlaşıl原因 yeniçeri baskısı, uygun bir sadrazamın göreve getirilmesi gibi kritik bir hamleyle savuşturulmuş ve siyasi krizin geçici olarak da olsa atlatılması mümkün olmuştur. Bunun üzerinden geçen dört ay sonunda yeniden ve bu sefer operasyonel gücü yüksek Halil Hamîd Paşa'nın sadrazam olarak göreve tayin edilmesi ise süregiden yeniçeri sorununun temelden çözümüne yönelik ilk adımları işaret eder gibidir.

Genel itibariyle iç ve dış, ekonomik ve siyasi açılardan olumsuz koşullara rağmen Osmanlıların, her türlü kaos ortamlarında yaşanması mümkün olan hukuksuzlukları giderme, fırsatçılıklara mani olma, halkın ihtiyaçlarını karşılama, öncelikleri dikkate alarak sosyal sorunları çözüme kavuşturma gibi afet yönetimi bakımından sosyal bir devletin üstüne düşen görevleri hızlı şekilde yerine getirmeye çalıştıkları söylenebilir.